

Előszó

A történetírásban már régóta kiemelt figyelmet kap a határterület problematikája, a vegyes lakosság, a társadalmi heterogenitás kérdése, mivel ezek a tényezők együttesen konfliktusok forrásait jelentik. Ilyen, számos ütközés lehetőségét magában hordozó régió volt az időnként változó szerb–magyar határmenti terület. Az 1941–1948 közötti időszak az itt élő délvidéki/vajdasági nemzetek számára a történelem egy rövid, de annál viharosabb szakaszát jelenti – háborúval, megszállással, felszabadulással, bosszúval, megtorlással, tömeges népmozgásokkal, hogy csak néhányat említsünk a korszak eseményei közül, amelyet a régió lakossága reményekkel és csalódásokkal, örömmel és szenvedésekkel átélt. Az említett évtizedben alapvetően megváltozott a világ, így a terület geopolitikai meghatározottsága is. 1941-ben még a Német Birodalom befolyása határozta meg a közép- és délkelet-európai térséget, 1948-ban már az új, alapvetően bipoláris világpolitikai rendszerben a Szovjetunióhoz kellett igazodni az országoknak. Mindeközben a két szóban forgó államban királyságból (nép)köztársaság lett, s a társadalmi-gazdasági viszonyok is jelentősen átalakultak.

1941-ben a már nagyobb célokat maga előtt látó Németország nem elégedett meg azzal a közvetett kapcsolattal, amit a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés jelentett, közvetlen elkötelezettségre akarta bírni Belgrádot a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás révén. 1941. március 25-én a fenyegetések és ígéretek hatására a jugoszláv kormány Bécsben aláírta a csatlakozási megállapodást a háromhatalmi egyezményhez. A következő nap azonban Dušan Simović tábornokok vezetésével katonai fordulatot hajtottak végre Belgrádban, megdöntötték az 1939-ben a horvátokkal megegyező régens uralmát és a Cvetković–Maček-kormányt. Simović, az új miniszterelnök ígéretei ellenére Hitler már nem bízott Jugoszláviában, és elrendelte az ország megszállását. A külpolitikai mozgásterében egyre korlátozottabb, de revíziós sikereket remélő Magyarország is részt vett a közben már részeire szakadt egykori jugoszláv állam területeinek megszállásában. A Bácska és egyéb területek visszakerültek Magyarországhoz. A visszaszerezett részek újbóli beillesztése Magyarországra azonnal megkezdődött, aminek befejezését követően került sor a sajkásvidéki és az újvidéki razziára, a két véres eseménysorra, amelyek a mai napig megterhelik a két nemzet kapcsolatát. A magyar források szerint ezeknek a razziáknak január

végéig 3340 – köztük 147 gyermek – áldozata volt, 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar és 36 más nemzetiségű lakost végeztek ki. A szerb források 3809 halotról emlékeznek meg.

Az ellenállás megszervezése Jugoszlávia megszállását követően szinte egyből megkezdődött. A Délvidék területére 1944 őszén értek el a szovjet és az akkor már a szövetségesek által is elismert partizáncsapatok. Tito Belgrád bevételére készülve főhadiszállását a bánáti Versecbe helyezte át, az itt hozott első intézkedéssel 1944. október 17-én katonai igazgatást vezettek be a Bácskában, a Bánátban és Baranyában. Ennek egyik kimondott célja az volt, hogy a terület délszláv jellegét biztosítsák. A katonai igazgatást végül 1945. január 27-én törölték el, ezt követően vették a kezükbe a főképpen baloldaliakból álló népi bizottságok a helyi közigazgatást. A katonai igazgatás idején elrendelték a kollektív bűnösnek tekintett németek táborokba zárását, és megkezdődött a megtorlás a magyarokkal – és Jugoszlávia területén a partizánokkal szembe szegülő valamennyi erővel, néppel – szemben is. Az első időszakban a likvidálás gyakran megelőzött bármilyen jogi eljárást, és sok esetben olyanokat érintett, akik semmilyen bűncselekményt nem követtek el (a valódi bűnösök közül pedig sokan már korábban elmenekültek). Az 1944 őszén hozott rendeletek megteremtették a jogi alapot a vagyonelkobzásokhoz, így a fizikai megsemmisítés mellett az ellenségnek tekintett erők gazdasági erejét is megtörték. A gazdasági-társadalmi átalakítás első döntő lépései ily módon gyakorlatilag már a háború utolsó szakaszában lezajlottak Jugoszláviában.

A háborút követően Jugoszlávia a győztesek között foglalt helyet, a nemzetközi életben a délszláv állam ellenállási mozgalma sikerei következtében nagy tekintélyre tett szert. Magyarország és Jugoszlávia háború utáni nemzetközi helyzete gyökeresen különbözött egymástól. Míg Magyarország a vesztesek, Jugoszlávia a győztesek oldalán fejezte be a háborút. Az ebből fakadó egyenlőtlen tárgyalási pozíciók gyakorlatilag a politikai és a gazdasági élet minden területen megmutatkoztak, s 1945–1948 között a két ország kapcsolatát nagymértékben befolyásolták. Jugoszlávia helyzete csak 1948-ban változott meg, amikor a szocialista tábor első számú vezetője úgy vélte, Jugoszlávia túlterjeszkedett a neki szabott határokon. Ez azonban már egy új korszak kezdetét jelentette. Összességében az imént említett események határozták meg a magyar–szerb határ mentén élők, a tanulmányokban részletesen tárgyalt népek sorsát.

A magyarok – akik a két világháború közötti időszakban elveszítették iskoláik, gazdasági befolyásuk jó részét, illetve vezető szerepüket a városokban, ezenkívül politikai képviselőik, ha volt egyáltalán, igen gyenge lábakon állt – örömmel fogadták a bevonuló magyar katonai egységet és a Délvidék visszacsatolását Magyarországhoz. Fellélegeztek, hogy ismét az államalkotó nemzet részének érezhetik magukat. Elfoglalták a közigazgatás posztjait, újra nyitlak iskoláik (igaz, gyakran Magyarországról kinevezett kádereket ültettek a helyiek nyakára), valamint bekapcsolódtak a magyar politikai életbe is. Három év múltával azonban minden megváltozott.

Az új hatalom idején úgy tűnt, hogy a magyarok is könnyen arra a sorsra juthatnak, mint a németek. A partizánegységek bácskai bevonulása után számos községben és városban magyarokat tartóztattak le, sokakat internáltak, illetve kivégeztek. 1944 végétől azonban lassú enyhülés következett be, olyan döntés született ugyanis, hogy a magyarok esetében differenciált bánásmódot kell alkalmazni. Megkezdődött a magyarok kiengedése a táborokból (a háborús bűnösnek tartottak kivételével), és az új államba való integrálásuk keretében engedélyezték, hogy magyar nemzetiségűekből egy katonai egység álljon fel (Petőfi-brigád). Miután a magyarság elvesztette korábbi gazdasági-értelmiségi elitjét, felkínálták neki a beilleszkedés lehetőségét az új rendszerbe. A korabeli, a népek és nemzetiségek egyenlőségét hirdető elvekből fakadóan a háború utáni években idővel a magyarság valóban jelentős jogokat kapott a kultúra és az oktatás területén, minden bizonnyal több jogot is élvezett, mint a két világháború között, viszont cserébe az új rendszer folyamatos lojalitást követelt, a magyaroknak nem lehetett politikai szervezete, és a szellemi életben is figyelembe kellett venni számos ideológiai korlátot.

A szerbek és az egyéb délszláv nemzethez tartozók együttesen 1918-ban a szerb–horvát–szlovén államhoz került területek lakosságának 40 százalékát sem tették ki. Ezen a szempontjukból hátrányos helyzetben különböző gazdasági (kolonizáció, a kisebbségek nem kaptak földet a földosztáskor, földek, nagybirtokok államosítása) és kulturális intézkedésekkel (állami iskolák rendszere, nyelvhasználat) igyekeztek változtatni a királyi Jugoszlávia idején. A magyar érában számos sérelem érte őket (iskoláik, tudományos szervezeteik háttérbe szorítása, az 1918 után betelepültek visszatelepítése). A háború ideje alatti és utáni népeségmozgásoknak köszönhetően 1948-ra a délszlávok aránya a Vajdaságban meghaladta a 60 százalékot (a szerbeké pedig az 50 százalékot).

Magyarországban a délszlávok a lakosság egy százalékát sem tették ki, a két világháború közötti időszakban politikai tényezőként nem jelentek meg a színpadon. Nagyobb jelentőségre a világháború utolsó szakaszában, majd pedig azt követően tettek szert. Jugoszlávia az ő helyzetükre, érdekeire hivatkozva kívánta megindokolni esetleges területi követeléseit, illetve erősíteni a magyarországi baloldali – főképpen kommunista – erőket. A közösség vezetői is készen mutatkoztak a Jugoszlávia által rájuk osztott szerep eljátszására. A délszlávok nemzetiségi szervezete a kommunista párthoz igazodott, a szocialista tábor és Jugoszlávia szakítása után azonban politikai jelentősége megszűnt.

Magyarország és Jugoszlávia második világháborús történetéről könyvtárnyi irodalom született már, az utóbbi két évtizedben pedig nemcsak a magyar, de a szerbiai történetírás is számos kérdésben újragondolta a korszak történetét. Magyar vonatkozásban kiemelendő elsősorban a magyar külpolitika lehetőségeinek újabb szempontok bevonásával folytatott vizsgálata, a revízió és a terület-visszacsatolások árnyaltabb megközelítése, a szerb történetírásban pedig az ellenállás politikailag egymással szemben álló erőinek újraértékelése, illetve a kommunista hatalom kiépüléséről, berendezkedéséről szóló korábbi hivatalos történeti kánon meghaladása.

A Délvidék 1941–1945 közötti történetéről a magyar és a szerb történetírásban merőben ellentétes narratívák születtek, s maguk az események és emlékezetük a közvéleményben mindkét oldalon heves érzelmeket váltanak ki napjainkban is. 1942 januárja és 1944 ősze két meghatározó, bár rendkívül rövid időszak a Délvidéken élő magyarok és szerbek életében. Az elsőhöz, 1942 januárjához kötődik az úgynevezett „razzia”, amely minden bizonnyal a legsötétebb fejezete a délvidéki szerbek modern kori történelmének, amikor is több mint háromezer személyt öltek meg a magyar katonai és csendőri erők. 1944 ősze hasonlóan traumatikus a délvidéki magyarság életében, mivel sok ezer ártatlan magyart likvidáltak a bevonuló partizánegységek.

A Délvidék 1941–1945 közötti történetéről mindkét oldalon születtek fontos monográfiák, tanulmányok és dokumentumkötetek. Az 1980-as évektől a történészeknek egyre szabadabban írhattak a korszakról, s megjelenhettek az első összefoglaló munkák. A magyar történészek közül A. Sajti Enikő, a szerbiai (jugoszláviai) történészek közül pedig Mészáros Sándor, Aleksandar Kasaš és Josip Mirnić vonatkozó munkáit kell megemlíteni, amelyek feltárták az 1941-es délvidéki magyar bevonulás történetét, a magyar kormányok délszlávokkal kapcsolatos politikáját, bemutatták az 1942-es „partizánvadász” razzsiát, a bácskai szerbek és németek magyar éra alatti történetét, a terület jugoszláv partizánok által történő visszafoglalását, valamint kitértek az 1944–1945-ös partizán megtorlásokra is.¹

A szocialista korszak utolsó éveiben, valamint a rendszerváltás után mindkét országban folytatódtak a kutatások. A szerb történészek között többen – összhangban az egész országban megmutatkozó trenddel, hogy a szocialista korszakban tabutémának tekintett kérdésekről, a szerb nemzet ellen elkövetett gaztettekről immár szabadabban lehet írni – a megszállás sötét eseményeit helyezték a középpontba.² A fiatalabb generációhoz tartozó szerb kutatók között ugyanakkor voltak olyanok, akik a vajdasági nemzetiségek sorsának szentelték munkásságukat,³ illetve cikkekben az új jugoszláv hatalmi szervek kiépülésének és nemzetiségpolitikájának összegzésére is vállalt

-
- 1 A. Sajti Enikő: *Délvidék 1914–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1987; Mesaroš, Šandor: *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad, Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1989; Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsjek za istoriju, 1996.; Mirnić, Josip: *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*. Novi Sad, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1974.
 - 2 Golubović, Zvonimir: *Racija u Južnoj Bačkoj 1942*. Novi Sad, Istorijski muzej Vojvodine, 1992; Golubović, Zvonimir: *Šarvarska golgota. Proterivanje i logorisanje Srba Bačke i Baranje, 1941–1945*. Novi Sad, Matica srpska, 1995; Njegovan, Drago (prired.): *Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini*. Knj. 1–6. Novi Sad, Prometej–Malo istorijsko društvo, 2009–2015; Lopičić, Đorđe N. (prired.): *Mađarski ratni zločini 1941–1945. Presude jugoslovenskih sudova*. Beograd, Muzej žrtava genocida, 2010.
 - 3 Janjetović, Zoran: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*. Belgrade, 2000; Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji, 1918–1941*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2005; Janjetović, Zoran: *A magyarok helyzete Vajdaságban a második világháború után*. In: Berta Tibor–Biernacki Karol–Fodor István

koztak.⁴ Az ezredfordulót követően megszorodtak a Délvidék történetéről szóló írások. A magyar kutatók szélesebb keretekbe ágyazva, gazdaság-, társadalom-, kultúrtörténeti vonatkozásokat és a nemzetek közötti viszonyokat előtérbe helyezve közelítettek a témához.⁵

Az 1990-es évek táján kialakult szabadabb légkör lehetővé tette, hogy a második világháború végén a magyar lakossággal szemben elkövetett atrocitásokról beszélni lehessen. Újságírók, helytörténészek és az egykori áldozatok családtagjai láttak hozzá elsőként a feltáró munkához, az áldozatok nevének összeírásához, a sírhelyek felkutatásához. Bátorságuknak, eredményeiknek – azonkívül, hogy a kutatások hozzájárulást jelentettek az események rekonstrukciójához – jelentős társadalmi hatása volt, áttörték a hallgatás falát és egy hatalmas traumával szembesítették a közvéleményt.⁶

A háború – legalábbis a köztudatban és a közgondolkodásban való – lezáratlanságát a vajdasági politikai erők is észlelték. A második világháború vajdasági veszteségeinek kutatására 2000. december 11-én a tartományi képviselőház bizottságot hozott létre, aminek az volt a célja, hogy megnyugtató eredmények birtokában a jövőben elkerüljék az események napi politikai felhasználását, a rosszindulatú manipulációkat. A nehézkesen haladó munkát gyakorlatilag ellehetetlenítette, hogy nem álltak rendelkezésre a korabeli levéltári források, ezért a bizottság csak részeredményeket tudott elérni. Az Igazságtételi Bizottság megállapításait csak szűk kör számára tették hozzáférhetővé. Ezek szerint a Vajdaság területén elkövetett megtorlások áldozatai közül 83 881 név szerint ismert. A legtöbb áldozat a szerbek közül került ki, több mint 42 ezer fő. Őket követték a németek (15 ezer), a zsidók (15 ezer), a magyarok (4600), a horvátok (2700). A tényfeltáró bizottság 2009 tavaszán publikált kutatási adatai szerint a partizánok 1944–1945-ben, majd Tito kom-

(szerk.): *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*. = *Promena imperije u Vojvodini 1944 godine*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár–Zenta, Történeti Levéltár, 2010. 41–53.

- 4 Bjelica, Slobodan: A kommunista hatalom és a nemzetiségi kérdés a Vajdaságban a második világháború utáni első években. In: Berta–Biernacki–Fodor (szerk.): *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*. i. m. 103–110.
- 5 Néhány munka a korszak terméséből: A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004; Délvidék 1941–1944. *Limes*, 22. (2009) 2–3. sz.; Berta–Biernacki–Fodor (szerk.): *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*. i. m.; Molnár Tibor: *A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945*. = *Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár–Zenta, Történelmi Levéltár, 2011.
- 6 Néhány példa a teljesség igénye nélkül: Matuska Márton: *A megtorlás napjai. Ahogy az emlékezet megőrizte*. Budapest, Montázs, 1992; Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum*. I. köt. Bácska. II. köt. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1995, 2000; Teleki Júlia: *Keresem az apám sírját. Visszatekintés a múltba*. Tóthfalu, Logos, 1999; Mojzes Antal: *Halottak napja Bajmokon*. Tóthfalu, Logos, 1994; Csorba Béla–Matuska Márton–Ribár Béla (szerk.): *Rémuralom a Délvidéken. Tanulmányok, emlékezések, helyzetértékelések az 1944/45. évi magyarellenes atrocitásokról*. Újvidék, Atlantis, 2004; Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyaránizsán, Martonoson és Adorjánon, 1944*. Szeged, Hálózat a Szabad Információért Alapítvány, 2007.

munistái 1948-ig 106 ezer embert végeztek ki.⁷ Ezeket az adatokat azonban sokan nem tekintették sem hitelesnek, sem véglegesnek, mivel többek között nem tartalmazzák több gyűjtőtábor áldozatait.

Nagy előrelépést jelentett a kutatások tekintetében, hogy 2009 augusztusában a szerbiai kormány arra kötelezte a szerbiai Igazságügyi Minisztériumot, hogy hozzon létre egy bizottságot, amely feltárja az 1944–1946 közötti kivégzéseket, valamint a titokban tartott tömegsírokat. Ennek nyomán 2009. november 10-én az Igazságügyi Minisztériumon belül megalakult az 1944. szeptember után kivégzett személyek eltitkolt sírhelyeinek feltárásával megbízott állami bizottság.

A fent jelzett historiográfiai eredmények mellett is számos kérdés vár még tisztázásra, elsősorban a nemrégiben megnyílt szerbiai levéltárak anyagának szisztematikus feltárása és elemzése révén. Ezen az úton meggyőződésünk szerint előrelépést jelent ez a kötet, amelynek eredményei reményeink szerint beépülnek a Délvidék, a Vajdaság 1941–1945 közötti történetéről meglévő ismereteinkbe. A kötet létrehozásának számos – a tudományos kutatás lehetőségének alakulása szempontjából meghatározó, de a tudósközösség életén túlmutató – lényeges előzménye van.

Mind szélesebb körben vált nyilvánvalóvá, hogy a két nemzet közötti megbékélés és a jó kapcsolatok fejlődésének egyik fontos alapfeltétele a múlt reális feltárása. E felismerés jegyében 2009 decemberében Boris Tadić szerb köztársasági elnök magyarországi hivatalos látogatása alkalmával merült fel egy olyan bizottság megalakításának ötlete, amelynek keretei között szakemberek megvitathatják a múlt vitás kérdéseit, és az álláspontok kölcsönös megismerése után javaslatokat tehetnek, miként lehet elősegíteni, hogy a múltbeli sérelmek és konfliktusok ne árnyékolják be a jövőt. Sólyom László magyar és Boris Tadić szerb köztársasági elnök közösen kezdeményezték egy a Magyar és a Szerb Tudományos Akadémiák együttműködésén alapuló, azok által intézményesített tudományos vegyes bizottság létrehozását. Egy év elteltével, 2010 decemberében alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia közötti történeti múltfeltárás bizottsága, amely kidolgozta azt a kutatási programot, aminek alapján a két nemzet és nép közötti megbékélést legnagyobb mértékben hátráltató – a mai napig indulatokat és elmérgesedett vitákat kiváltó – eseményeket és folyamatokat, az 1941–1944/45 közötti, kölcsönös atrocitásokkal terhelt időszakot szakmailag megalapozottan, tudományosan és a teljesség igényével fel lehet tárni.

A magyar részről Glatz Ferenc akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia korábbi elnöke, majd 2014 januárjától Kocsis Károly akadémikus, szerb

7 Živković, Dragoljub (odgovorni ur.): *Na putu ka istini*. Novi Sad, Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2008; *Na putu ka istini. Elektronski izvor*. Novi Sad, Skupština AP Vojvodine, 2009. Minderről lásd: Pál Tibor: Az igazság útján. A Tartományi Igazságfeltáró Bizottság munkájáról, kutatásairól az 1941–1948 közötti eseményekről. In: Berta–Biernacki–Fodor (szerk.): *Impériumváltás a Vajdaságban (1944)*. i. m. 289–298.

részről pedig Vojislav Stanovčić akadémikus, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Társadalomtudományi Osztályának elnöke által vezetett, paritáson alapuló bizottság komoly tevékenységet folytatott annak érdekében, hogy a mindkét állam politikai vezetése részéről biztosított elvi szintű támogatás a gyakorlati munkához szükséges források formájában is megjelenjen. Mind a magyar, mind a szerb tagozat elnöke nagy hangsúlyt helyezett a vegyes bizottság munkájának sikeres és hatékony elvégzéséhez szükséges feltételek megteremtésére. Ebbéli tevékenységük eredményeként sikerült megfelelő mértékű anyagi támogatást előteremteni a kutatások folytatásához. A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság működése jól példázza, hogy politikai akarat és kellő forrás megléte esetén kényes témákban is lehet hatékony és sikeres együttműködést folytatni a szerbiai tudományos intézményekkel és a szerb kollégákkal.⁸

Politikai szempontból is kedvező feltételek mellett folyt a kutatás. A szerb kormány és törvényhozás is segítette a tudományos kutatómunkát. 2010. április 29-én a szerbiai Igazságügyi Minisztérium feloldotta azoknak a dokumentumoknak a titkosságát, amelyek az 1944 szeptemberét követő időszak törvénytelen kivégzéseire vonatkoznak. Hasonlóképpen elősegítette a kutatómunkát az is, hogy a szerbiai parlament 2011 decemberében elfogadta a rehabilitációról szóló törvényt, amely kimondta, hogy a törvény erejénél fogva rehabilitálandók azok, akiket a kollektív bűnösség elve alapján háborús bűnössé nyilvánítottak. Ugyancsak a szerb–magyar történelmi megbékélést szolgálta, hogy 2013. június 26-án Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő együtt hajtott fejet a világháborúban ártatlanul kivégzett magyar és szerb áldozatok előtt Csúrogon, abban a községben, ahol a legkegyetlenebb volt a megtorlás a vértlen polgári lakossággal szemben.

A kutatómunka alapját a levéltári kutatások jelentették, amelyek sok helyszínen zajlottak: a magyarországi egyházi és állami levéltárak iratanyagában (Magyar Országos Levéltár, Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Esztergomi Prímási Levéltár, Bács-Kiskun Megyei Levéltár), a szerbiai regionális (Újvidék, Sremska Mitrovica, Zenta, Fehértemplom, Kikinda, Pancsova, Nagybecskerek, Szabadka, Zombor), tartományi (Vajdasági Levéltár, Újvidék) és köztársasági levéltárakban. Az első és második Jugoszlávia történetére vonatkozó forrásokat az Arhiv Jugoslavije, a külügyminisztériumi levéltár (Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije), a katonai levéltár (Vojni arhiv Srbije), illetve a második világháború utáni Jugoszlávia első emberének, Titónak a személyes irattára (Arhiv Josipa Broza Tita) őrzi. E levéltárakban több ezer irat-folyóméternyi dokumentum tartalmaz adato-

8 A vegyes bizottság tevékenységéről, valamint tudományos eredményeiről lásd: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és szerbek 1918–2012. Együttélés, múltfeltárás, megbékélés.* = *Hungarians and Serbs, 1918–2012: Coexistence, Revealing the Past, Reconciliation.* Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2013.

kat az 1944–1945-ös délvidéki vérengzésekkel kapcsolatban. Sokszor azonban csak áttételesen, közvetett módon érintik ezek az iratok a térség sorsát. Ennek a hatalmas iratmennyiségnek a szisztematikus áttekintésére került sor az el-
telt esztendőkből magyarországi és szerbiai kutatók, történészek és levéltárosok bevonásával.

A legnagyobb szabású levéltári munka eredményeként megkezdődött a megtorlások áldozatainak adatbázisának kiépítése. Eddig 86 500 áldozat neve került be a szerb nyelvű adatbázisba,⁹ s folyamatban van a magyar nyelvű adatbázis kiépítése is, amelyben az 1944–1945-ben elhunyt magyar civil áldozatok szerepelnek majd. Ebben közzéteszik mindazon elhunytak nevét és személyes adatait (a halál ideje, az arra vonatkozó dokumentum típusa, fellelhetősége), akiket bírósági ítélettel vagy anélkül végeztek ki, illetve akik gyűjtőtáborokban vesztették életüket, ismeretlen módon hunytak el, vagy pedig eltűntek. Jelenleg a magyar adatbázisban 7511 név szerepel, a Bácskából 111 településről 6006, a Bánátból 92 településről 827, a Szerémségből 26 településről 127 magyar áldozat. Hátravan még Zombor és Újvidék áldozatainak számbavétele. A Vajdasági Múzeumban megtalálták a jelzetét az Újvidéken és környékén likvidáltak névsorának, az irat azonban nem volt a helyén. Mindkét város és környéke esetében különböző becslések vannak az elhunytakra vonatkozóan (ezek szerint Újvidéken körülbelül 1500, Zomborban pedig 1500–2000 áldozat volt). Az adatbázis összeállítása nyomán várhatóan nagy pontossággal ismertté válik a magyar áldozatok száma, valamint az áldozatok személye.¹⁰

A levéltári feltáró munkálatokkal párhuzamosan kiterjedt gyűjtés is folyt, amelynek során rögzítették, feljegyezték a még élő szemtanúk, az atrocitásokat elszenvedők visszaemlékezéseit. Az elbeszélések által megismerhetővé válik az események „belső olvasata”, vagyis hogy milyen módon tekint a megtörténtekekre a magyar közösség, s emlékei mennyiben térnek el a mindenkori hivatalosnak tekintett történetírás értékelésétől. A kutatások során feltárt adatok digitalizálása, őrzése és feldolgozása a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetben folyik, ahol egyebek mellett hagyatékok, korábbi kutatási eredmények publikálása is zajlik.¹¹ Aligha lehet kétséges bárki számára, hogy csak egy ilyen átfogó, szisztematikus, a legkülönbözőbb forráscsoportokat bevonó munka eredményezheti a Délvidék második világháborús történetének megnyugtató szakmai feltárását, amelynek révén lezárulhat az áldozatok számáról folytatott erősen politikai töltetű „számháború” is.

A kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, a Magyar–Szerb Akadémia Vegyes Bizottság, valamint a hozzá kapcsolódó OTKA-projekt eredményeit tartalmazza. A bizottság a Délvidék 1941–1948 közötti történetének – ezen belül főképpen a magyarok és a szerbek sorsának – minél részletesebb bemutatását

9 <http://vojvodinakom1941.org.rs/>.

10 A készülő magyar adatbázis a <http://martirium.vmmi.org> oldalon lesz olvasható.

11 Papp Árpád (szerk.): *Igaz történetek Mindenkiföldjéről. Vajdaság/Délvidék (1941–1944)*. 1. köt. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2015.

tűzte ki célul, jórészt olyan megközelítésekből, amelyek ez idáig nem kaptak hangsúlyos szerepet. Olyan kérdésekre keres és kínál is válaszokat, hogy az 1941–1945 közötti időszakban bekövetkezett két impériumváltás, a magyar és a jugoszláv hatalomváltás során az erőszakos állami beavatkozás, a magyar és a jugoszláv állam erőteljes nacionalizálási lendülete miként hatott a térség soknemzetiségű társadalmára, különösen a magyarok és a szerbek gazdasági, társadalmi, valamint szellemi-kulturális viszonyainak alakulására, illetve milyen volt az éppen aktuális hatalom viszonya a kisebbségekhez. A Délvidék 1941–1945 közötti történetét, a kétszer bekövetkező hatalomváltást és annak hatását a helyi soknemzetiségű társadalomra a maga komplexitásában kell vizsgálni, amit azonban tágabb viszonyrendszerbe kell helyezni. Ennek legfontosabb elemei: a geopolitikai és a nagyhatalmi viszonyok átalakulása, a magyar és a jugoszláv államszervezés különböző módszerei és történelmi hagyományai, valamint a regionális és a lokális tényezők eseményekre gyakorolt hatása. Különösen fontos figyelmet fordítani a helyi sajátosságokra, a mindennapok magyar–szerb együttélésének vizsgálatára.

A korábbi évtizedek hallgatása miatt a magyar és a szerbiai magyar közvéleményt még ma is élénken foglalkoztatják a magyarok elleni 1944–1945-ös jugoszláv megtorlások, de hasonlóképpen nem csökkent a vajdasági szerbek érdeklődése sem a magyar katonaság és csendőrség által végrehajtott 1942-es razziák iránt. A tanulmányok igyekeznek választ adni olyan, mindkét nemzetben mindmáig fájdalmas emlékeket idéző kérdésekre is, hogy miért, milyen eszmék nevében történt a Délvidék Magyarországhoz, majd pedig Jugoszláviához való visszacsatolása után a „másik” démonizálása, miért zúdult rá a délvidéki szerb, illetve a magyar nemzetiségre a „*hódítók gőgje*”, miként történt az „*ellenség*” közösségi tudatának, nemzeti emlékezetének, értékrendjének, tárgyi és szellemi kultúrájának pusztítása, valamint miért gyilkolták halomra 1942 „*hideg napjaiban*”, majd 1944–1945 „*még hidegebb napjaiban*” a hatalmi és nemzeti szempontból megbízhatatlannak nyilvánított népcsoportokhoz tartozókat.

A tanulmányok több témakör köré csoportosíthatók, amelyek bemutatják az 1941–1948 közötti viharos évek számos vonatkozását: a mindennapi élet, a társadalmi szerveződések alakulását, számba veszik a magyarelles megtorlások fellelhető forrásait, az akkori jogszolgáltatás ellentmondásosságát. Az írások kitekintenek arra, milyen szerepet játszottak a kisebbségek az államközi kapcsolatokban a háború után, és milyen kép él a korszakról az egyén és a közösség emlékezetében. Végül, de korántsem utolsósorban képet nyújtanak arról, hogy miként változott a háborús időszak értékelése a történetírásban.

A tanulmányok a magyarok, a délvidéki magyarság sorsát helyezik középpontba, azon belül is központi helyet foglal el az 1944 őszével kapcsolatos események tárgyalása. A kötet összeállításánál azonban igyekeztünk azt a koncepciót érvényesíteni, hogy az eseményeket szélesebb kontextusba helyezve, egyúttal különböző forrástípusokat felhasználva mutassuk be. Ezt a célt szol-

gálják egyrészt a historiográfiai tanulmányok, amelyek a második világháború végén lezajlott partizán tisztoztatások áldozataival kapcsolatos délszláv kutatások és szakirodalom eredményeit és álláspontját ismertetik, másrészt pedig azok az írások, amelyek egy-egy kérdéskört különböző források alapján vizsgálnak. Reményeink szerint a kutatások eredményeként létrejött tanulmánykötettel és a hozzá kapcsolódó forráskiadványokkal – egymás szempontjainak jobb megismerése érdekében – elősegíthetjük a magyar–szerb tudományos párbeszéd intenzívebbé tételét. A szerzők és szerkesztők remélik, hogy a tanulmánykötet által is hozzájárulhatnak egy korszerűbb, reálisabb múltismeret és történet szemlélet kialakulásához, valamint hogy kutatási eredményeik idővel beépülnek a magyar és a szerb nemzeti emlékezetbe is.

A szerkesztők